

PAUL VARLEY

CULTURA JAPONEZĂ

Traducere din engleză de

Ruxandra Mărginean Kohno

1. Incepăturile civilizării	51
2. Introducerea budismului	52
3. Cursul al estei	53
4. În	54
5. Cănoaie	55
6. Japonia	56
7. Japonia	57
8. Japonia	58
9. Japonia	59
10. Japonia	60
11. Japonia	61
12. Japonia	62
Glosar	63
Notă	64
Bibliografie selectivă	65
Indice	66

Cuprins

<i>Cuvânt introductiv</i>	9
Perioadele și epocile culturale majore din istoria Japoniei	11
Dinastiile chinezești începând cu epoca unificării sub Han	12
Note de autor	13
1. Începuturile civilizației japoneze	15
2. Introducerea budismului	35
3. Curtea la apogeu	68
4. În pragul unei ere noi	101
5. Canoanele gustului medieval	117
6. Japonia unificată	173
7. Înflorirea unei culturi burgheze	200
8. Tendințe heterodoxe	247
9. Întâlnirea cu Occidentul	282
10. Roadele erei moderne	324
11. Cultura contemporană	363
<i>Glosar</i>	419
<i>Note</i>	423
<i>Bibliografie selectivă</i>	435
<i>Indice</i>	441

Începuturile civilizației japoneze

Misterul – și controversele – învăluie originile poporului japonez. Înainte de sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, se credea că primele așezări omenești pe teritoriul Japoniei datează de-abia din jurul anului 4 000 î.Cr. și că populația acelei perioade de început aparține epocii neolitice sau epocii noi a pietrei. Apoi, în 1949, noi descoperiri arheologice au adus dovezi spectaculoase privind prezența vieții omenești în Japonia la o dată mult mai veche, ce demonstrează existența – înaintea epocii noi a pietrei – a epocii paleolitice, numită și epoca veche a pietrei. În zilele noastre, o estimare prudentă situează data de început a epocii vechi a pietrei între anii 50 000 și 30 000 î.Cr. Cu toate acestea, unii arheologi susțin că ea a apărut încă din jurul anilor 600 000 î.Cr.¹

În timpul erei glaciare (aproximativ 1 000 000–10 000 î.Cr.), când apa emisferei nordice a globului era în mare parte formată din gheață polară, Japonia era legată – spre apus (Kyushu) și mieznoapte (nordul insulei Honshu și Hokkaido) – de continentul asiatic, iar ceea ce e cunoscut azi sub numele de Marea Japoniei era un lac. E foarte probabil că primii locuitori ai Japoniei au venit de pe continent pe jos. Oricum, noile metode științifice de datare a materialului arheologic, dezvoltate după cel de-al Doilea Război Mondial, inclusiv cea cu radiocarbon, au făcut posibilă stabilirea faptului că epoca veche a pietrei, oricând va fi început ea, s-a încheiat în jurul anului 10 000 î.Cr. și a fost urmată de epoca nouă a pietrei.

De când s-au făcut primele descoperiri ale unor urme de civilizație datând din epoca veche a pietrei, săpăturile au scos la iveală aproape cinci mii de așezări aparținând acestei epoci pe tot teritoriul Japoniei. În aceste așezări, se găsesc în general unelte de piatră neșlefuite și oase de om. Nefiind descoperite schelete umane întregi, e dificil pentru

arheologi să stabilească trăsăturile rasiale ale locuitorilor din această perioadă. Nivelul rudimentar al vieții lor, cel puțin atât cât ne putem da seama, este cel mai bine evidențiat prin faptul că nu avansaseră cultural atât de mult, încât să producă oale de lut. De aceea, arheologii se referă la oamenii acestei epoci cu un termen oarecum lipsit de poezie, cel de oameni ai neoliticului aceramic.

Începutul epocii noi a pietrei este datat în jurul anului 10 000 î.Cr., când a existat o considerabilă încălzire a emisferei nordice, o mare parte din gheața polară s-a topit, iar Japonia a devenit arhipelag. În epoca veche a pietrei, oamenii făceau unelte din piatră cărora le dădeau forme prin așchiere, prin desprinderea de lame subțiri sau le utilizau așa cum le găseau. Principalul indiciu care marchează trecerea la epoca nouă a pietrei este apariția, începând aproximativ cu anul 10 000, a unor unelte de piatră de calitate superioară, printre care se numără, de exemplu, topoare, cuțite, capete de săgeți și cârlige de pescuit șlefuite cu măiestrie.

Un alt element de progres înregistrat în epoca nouă a pietrei este olăritul; într-adevăr, arheologii consideră că apariția olăritului în Japonia coincide cu începutul acestei epoci, deci pe la anul 10 000 î.Cr. Ceea ce înseamnă că, pe baza cunoștințelor pe care le avem despre începuturile olăritului în alte țări, japonezii (sau locuitorii Japoniei din perioada epocii noi a pietrei) au fost primii din lume în acest domeniu. E posibil ca viitoare descoperiri pe continentul asiatic – în China sau Coreea, bunăoară – să dea la iveală vase care să fie mai vechi decât cele japoneze și care chiar să fi servit ca model olarilor epocii noi a pietrei din Japonia. Deocamdată însă, japonezii rămân cei dintâi care au cunoscut olăritul nu numai în Asia de Est, ci și în lume.

Vasele japoneze din epoca nouă a pietrei sunt modelate manual din argilă, printr-un procedeu cunoscut sub numele de spiralare: tehnică prin care argila este adunată sub forma unor suluri de lut, încolăcite de jur împrejur, de la baza vasului spre gură, după care suprafața vasului e netezită, pentru a fățui spiralele. Cel mai vechi tip de vas făcut în acest fel este un recipient de gătit, simplu, în formă cilindric-ogivală, care, după câte s-ar părea, se putea înfige în nisip sau pământ moale. Exemplarele dintr-o perioadă mai târzie sunt lucrate cu mai multă minuțiozitate, conțin la exterior motive complexe adânc incizate, margini ondulate și niște urechi ce puteau fi folosite drept toarte (fig. 1). Datorită faptului că cel mai obișnuit motiv exterior era obținut prin presarea unor șnururi pe suprafața vaselor, arheologii au numit epoca

Fig. 1. Ceramică Jōmon
(cu permisiunea
Muzeului Brooklyn)

nouă a pietrei, care a durat cam până în anii 400–300 î.Cr., epoca Jōmon sau epoca ceramicii „decorate cu șnurul“.

Japonezii din epoca Jōmon erau în primul rând vânători, culegători și pescari. Obișnuiau – determinați de anotimp – să migreze, deși spre sfârșitul epocii au construit, în orice caz, așezări semipermanente. Multe dintre aceste așezări Jōmon se aflau în apropierea țărmului, unde locuitorii aveau lesne acces la hrana oferită de mare, mai ales crustacee, pe care le consumau cu lăcomie. Urme ale epocii Jōmon au fost găsite pentru prima oară în timpurile moderne de un american, E.S. Morse, care, în 1877, a descoperit gropi de gunoi (cu mormane de resturi de hrană sau deșeuri provenite de la oamenii primitivi) la Ōmori, la sud de Tokyo. Pentru că aceste mormane erau formate mai ales din scoici, arheologii le-au numit „aglomerări de scoici“ (*kaizuka*). Aceste aglomerări prezintă mare importanță din mai multe motive. Pe lângă faptul că oferă informații despre regimul alimentar al oamenilor din epoca Jōmon (există aici bunăoară multe oase de animale

mici și scoici), ele conțin și unelte, ceramică și alte obiecte necesare traiului de tip Jōmon.

Oamenii din epoca Jōmon au trăit întâi în peșteri, apoi în colibe semiadâncite, acoperite cu paie. Aceste locuințe semiadâncite (*tateana*) erau, invariabil, de mici dimensiuni, o *tateana* obișnuită având aproximativ șaizeci de centimetri adâncime, diametrul de patru metri și jumătate și putând adăposti cam patru-cinci oameni (deci o familie nucleară, sau familie simplă). Mormintele din epoca Jōmon erau, și ele, de dimensiuni reduse; erau simple gropi în care trupurile morților erau depuse chircit, în poziție fetală. Împreună cu *tateana*, aceste morminte dovedesc că societatea japoneză din epoca nouă a pietrei era complet lipsită de clase sociale.

Printre cele mai impresionante obiecte din epoca Jōmon sunt figurinele de ceramică numite *dogū*; ele reprezintă creaturi jumătate om, jumătate animal și par a fi produsul unor minți pline de superstiții, preocupate de magia primitivă (fig. 2). Câteva *dogū* înfățișează femei însărcinate cu sâni proeminenți, caracteristici fizice care sugerează că aceste figurine erau folosite într-un soi de ritualuri de fertilitate. Alte *dogū*, ale căror mâini sau picioare par să fi fost în mod voit rupte, erau probabil folosite de vraci în scopul vindecării bolilor sau rănilor de la mâini și picioare.

Epoca Jōmon s-a încheiat în jurul anilor 400-300 î.Cr., ca rezultat al unor influențe culturale noi, de importanță majoră, venite de pe continent. De departe cea mai însemnată dintre acestea a fost cultivarea orezului pe câmpuri constant irigate (orezării), mod de agricultură înfloritor în China Centrală și de Sud (climatul mai rece al Chinei de Nord nefiindu-i favorabil) și, se pare, transmis aproape simultan în această perioadă atât în partea sudică a Coreei, cât și în vestul Japoniei.² 300 î.Cr. este, istoric, aproape de data (221 î.Cr.) la care marea civilizație a Chinei de Nord, situată pe Fluviul Galben, a fost unicată pentru prima oară de dinastia Qin. Pare cu puțință ca impulsul unificării Qin, manifestat activ vreme de mulți ani, să se fi răspândit spre Coreea și Japonia și, în cazul celei din urmă, să fi dat naștere epocii Yayoi (300 î.Cr.–300 d.Cr.), numită astfel după situl din actualul oraș Tokyo unde au fost descoperite pentru prima oară vestigiile ale civilizației japoneze din această perioadă.

Înainte de cel de-al Doilea Război Mondial, se credea că epoca Yayoi a debutat printr-o migrare de populație de pe continentul asiatic, prin Coreea, și că noua „populație Yayoi“, înaintând mai întâi în direcția est (spre regiunea Kantō din insula Honshu) și apoi către nord, a

Fig. 2. Figurină *dogū*

(Muzeul Metropolitan, Donația dl și dna Jerome Koizim, 1978)

înlocuit treptat populația Jōmon, devenind poporul japonez al vremurilor istorice. Mai recent însă, oamenii de știință au fost de părere că trecerea de la Jōmon la Yayoi a fost, în esență, un fenomen cultural: cu alte cuvinte, populația Jōmon a devenit populația Yayoi ca rezultat al influențelor din China.³ (A se vedea începutul capitolului 3 pentru mai multe referiri la posibila legătură dintre locuitorii Japoniei din epoca Jōmon și cei din epoca Yayoi.)

Odată cu începuturile agriculturii, japonezii s-au deplasat în câmpiile aluvionare, au format comunități agrare permanente și s-au diferențiat în clase sociale. De atunci, orezul a devenit produsul cel mai important al economiei. El a exercitat o imensă influență asupra societății, deoarece, sub forma producției în orezării, necesita o mare cantitate de muncă fizică neîntreruptă. Unitățile de bază ale lumii agrare – familia de țărani și satul – au devenit grupuri strict organizate, oferind societății japoneze o trainică stabilitate, ce a dăinuit până în timpurile moderne.

Fig. 3. Ceramică Yayoi (cu permisiunea Muzeului Brooklyn)

Utilizarea metalelor – a bronzului și a fierului – a fost introdusă în Japonia în epoca Yayoi timpurie. Bronzul a fost folosit în primul rând în scopuri ornamentale, iar fierul în domenii practice. Probabil însă că – așa cum vom vedea – cea mai importantă întrebuințare care s-a dat metalului a fost producerea de arme, ceea ce a dus, în perioada finală a epocii Yayoi, la sporirea bruscă a stărilor de beligeranță și la consolidarea controlului asupra unor unități teritoriale tot mai vaste.

Tranziția de la Jōmon la Yayoi a adus schimbări importante în olărit (fig. 3). Aspectul echilibrat și elegant al noilor vase Yayoi sugerează că influențele civilizatoare care au adus noi tehnologii în Japonia în această epocă au avut drept consecință dezvoltarea mentalității populației. Spiritul tumultuos reflectat în forma și ornamentica unora dintre vasele epocii Jōmon și în figurinele *dogū* ori s-a pierdut, ori au renunțat la el meșterii epocii Yayoi. Poate că cea mai mare diferență dintre cele două tipuri de vase e însă aceea că în epoca Jōmon accentul cade pe aspectul decorativ, în timp ce în epoca Yayoi primează

ipostaza formală. Multe exemplare din olăria Yayoi n-au nici un ornament, în vreme ce altele au incizate benzi cu modele geometrice a căror simplitate contrastează puternic cu desenele încărcate tipice vaselor din epoca Jōmon.

Olăritul în Japonia, a cărui origine reală își are rădăcinile în epoca Yayoi, este de mare importanță în istoria culturală nu numai datorită calității sale artistice intrinseci, ci și pentru că este bazat pe una dintre cele mai durabile valori ale tradiției estetice japoneze. Majoritatea oamenilor, pe măsură ce fac progrese în tehnologia olăritului, de la producția de vase de lut simple, nesmălțuite, la cea de vase fine de porțelan, tind să renunțe la abordările lor anterioare. Japonezii sunt însă deosebiți prin faptul că păstrează de-a lungul veacurilor o pasiune pentru ceramica simplă, chiar dacă au produs vase din ce în ce mai rafinate, în special sub influența Chinei. Cel mai impresionant exemplu al atașamentului pentru stilul simplu în ceramică se întâlnește în ceremonia ceaiului, care a evoluat de-a lungul Evului Mediu.

În termeni estetici, prețuirea acordată ceramicii simple se bazează pe importanța acordată firescului, pe preferința pentru lucrurile aflate în starea lui originară, nealterată. Pentru artist sau artizan, natura-lea înseamnă apropierea de materialul folosit. Astfel, producătorul ceramicii simple nu urmărește să ascundă lutul folosit; iar produsele muncii sale sunt admirate nu doar pentru textura lor firească, ci și pentru imperfecțiunile ce apar inevitabil la obiectele create „elementar”. Un alt exemplu al gustului estetic al japonezilor pentru firesc se află în arhitectura sanctuarelor șintoiste, al căror lemn rămâne deseori nevopsit. În acest caz, aspectul practic e în mod limpede sacrificat esteticului, dat fiind că sanctuarele din lemn natur sunt mult mai sensibile decât alte tipuri de structuri la ravagiile îmbătrânirii.

Approape toată olăria Jōmon a fost alcătuită din vase cu gură largă (*hachi*), folosite mai ales la gătit și la servit mâncarea. Epoca Yayoi a venit cu o varietate de noi genuri de vase: *tsubo*, oala pentru depozitare, mai ales a orezului uscat; *kame*, oala pentru gătit, asemănătoare vasului *hachi*; *takatsuki*, vasul cu picior, pentru servirea mesei în situații oficiale. Toate aceste genuri noi de ceramică au apărut pentru a face față cerințelor societății agricole care s-a dezvoltat în Japonia în epoca Yayoi. Producerea de vase pentru depozitarea orezului merită în mod deosebit să fie scoasă în evidență. Jōmon a fost o societate fără clase, mai ales pentru că n-a dispus de nici un produs care să poată fi acumulat sau stocat ca bogăție. În epoca Yayoi însă, orezul a devenit el însuși un astfel de produs, care, fiind acumulat și păstrat, a dus la

stratificarea societății pe principiul bogăției, măsurată în primul rând în funcție de deținerea sau nedeținerea sa. Pentru restul perioadei premoderne, orezul a rămas principalul etalon de măsurare a bogăției în Japonia.

Informații despre Japonia primelor veacuri ale erei noastre sunt oferite – pe lângă rămășițele arheologice – de narațiunile dinastice chinezești. Pentru chinezii acestei perioade, japonezii erau unul dintre popoarele lipsite de însemnătate ce trăiau dincolo de hotarele Marelui lor Imperiu de Mijloc. Ca urmare relatările privind Japonia își găseau loc în istoria lor la capitolele ce tratau chestiuni legate de străini.

Chinezii numeau Japonia „țara Wa“ (cuvânt pe care-l scriau cu o hieroglifă care înseamnă „oprit din creștere“), descriind-o, în cea mai veche relatare a lor, datând de prin secolul I î.Cr., ca alcătuită din „o sută“ – însemnând probabil „foarte multe“ – de ținuturi sau triburi. Ei au consemnat că cei din Wa trimiteau periodic, în primele două veacuri ale erei noastre, solii în China, inclusiv cea care a vizitat în anul 57 Curtea împăratului Xuandi din dinastia Han târzie și care a primit de la el un sigiliu de aur ce învestea Wa ca stat tributar. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea (1784), niște țărani au găsit lângă golful Hakata, din nordul insulei Kyushu, un sigiliu corespunzând descrierii celui acordat de Xuandi. Pentru majoritatea cercetătorilor care-l recunosc drept autentic, el reprezintă o dovadă importantă a caracterului obiectiv al narațiunilor dinastice chinezești despre Wa.

Spre sfârșitul secolului al II-lea și începutul celui de-al III-lea, în Wa au fost tulburări care au dus la consolidarea politică și instituirea unei hegemonii teritoriale sub conducerea unei regine pe nume Himiko (sau Pimiko). Chinezii observă că

[Himiko] se ocupa cu magia și vrăjitoria, făcându-le oamenilor farmece. Deși înaintase în vârstă, ea a rămas celibatară. Avea un frate mai tânăr, care o ajuta să cârmuiască țara. După ce a devenit conducătoarea statului, puținii au mai avut prilejul s-o vadă. Avea o mie de femei să-i slujească, și doar un singur bărbat. El îi servea mâncarea și băutura și avea îndatorirea să țină legătura cu lumea de afară. Locuia într-un palat înconjurat de turnuri și palisade, cu gârzi înarmate, în stare de statornică vigilență.⁴

Autoritatea lui Himiko se întemeia, după cât se pare, pe puterile ei religioase sau magice și deriva din șamanismul din partea nord-estică a continentului asiatic, despre care se știe că s-a răspândit pe arii largi în Japonia timpurie. În consemnarea de mai sus, Himiko e descrisă ca mijlocitor (șaman) între popor și zeeii săi și, ca atare, se poate ca ea să fi fost printre primii care să reprezinte ceea ce mai târziu a devenit

funcția cea mai sacră a suveranului japonez. Conform mitologiei, dinastia domnitoare în Japonia e descendentă a zeiței Soarelui (Amaterasu), zeitatea supremă, *kami*, din panteonul șintoist, astfel încât doar un suveran selectat cu grijă din această dinastie este calificat să officieze ritualurile de comuniune cu ea, esențiale cârmuirii țării.

Teritoriul asupra căruia își exercita Himiko hegemonia se numea Yamatai, și chiar și în zilele noastre savanții poartă dispute vehemente cu privire la situarea sa geografică. Problema este că informațiile conținute în narațiunile dinastice chinezești (și anume *Istoria Imperiului Wei*, scrisă în jurul anului 297) despre cum se ajunge în Yamatai de pe continent (Coreea) sunt greșite. Informațiile ne conduc destul de ușor peste strămoșii coreeani, spre nordul insulei Kyushu, dar pretind apoi schimbarea direcției spre sud și străbaterea unei succesiuni de distanțe care, dacă ar fi parcurse, ne-ar duce în Oceanul Pacific. Cercetătorii au susținut multă vreme că ori îndrumările din text ar fi trebuit să indice direcția est, în loc de sud – conducând astfel în proximitatea orașelor moderne Nara și Kyoto, în zona centrală –, ori distanțele semnalate sunt greșite și Yamatai ar fi plasat undeva în nordul insulei Kyushu.

Dacă Yamatai ar fi fost situat în zona centrală, acest fapt ar însemna că, cel puțin până la sfârșitul anilor 230, o putere hegemonică care să lege această regiune cu nordul insulei Kyushu ar fi fost deja constituită, și Himiko, ca hegemon titular al Yamatai, ar fi fost în măsură să trimită misiuni în China în numele întregului Wa. Pe de altă parte, dacă Yamatai ar fi fost situat în nordul insulei Kyushu, asta ar însemna că autoritatea lui Himiko se exercita probabil pe o suprafață mult mai restrânsă, posibil doar în nordul insulei Kyushu ca atare.

Unele dintre descrierile prezente în narațiunile dinastice chinezești despre obiceiurile din Wa sunt surprinzător de asemănătoare cu practicile sau cutumele japonezilor de azi. De exemplu, poporul din Wa își arăta respectul față de superiori prin ghemuire sau așezarea în genunchi și sprijinire cu ambele mâini pe pământ; băteau din palme când se rugau; și puneau mare accent pe purificarea rituală.

În afara acestor observații privind bătaia din palme la rugăciune și purificarea rituală, știm puține lucruri despre evoluția, în vechea Japonie, a credințelor religioase, numite generic șintoiste (calea *zeilor*, numiți *kami*) pentru a fi deosebite de budism, care a pătruns în Japonia din Coreea pe la mijlocul secolului al VI-lea. În șintoism, putem decela o religie primară, de genul celor care, în alte părți ale lumii, au fost absorbite de religiile universale, dar care, în zonele îndepărtate și

rămase în urmă ale Japoniei, a supraviețuit până în zilele noastre. Trăsătura caracteristică a religiei șintoiste este credința în *kami*, mulțime politeistă care, pe de o parte, populează animist natura și, pe de altă parte, este intim legată de oameni și de unitățile de bază ale organizării sociale, cum sunt familia și satul (fig. 4). Cuvântul *kami* ca atare are conotația „sus“ sau „deasupra“, și nu „transcendent“. Probabil că cea mai bună definiție a acestui termen e cea dată de cărturarul din veacul al XVIII-lea Motoori Norinaga (1730–1801), care s-a ocupat de renașterea credinței șintoiste:

Cuvântul *kami* se referă, în sensul cel mai larg, la toate ființele divine ale cerului și pământului care apar în scrierile clasicilor. Mai precis, *kami* sunt duhurile care sălășluiesc și sunt venerate în sanctuare. În principiu, ființele omenești, păsările, animalele, copacii, plantele, munții, oceanele – toate pot fi *kami*. După vechile datini, tot ceea ce producea o impresie ieșită din comun, avea calități deosebite sau inspira un sentiment de venerație era numit *kami*.⁵

Șintoismul, care n-a dezvoltat nici o noțiune semnificativă privind destinul spiritului vital după moarte, a fost de la începuturile sale extrem de preocupat de existența în această viață. *Kami* sunt asociați, în majoritatea cazurilor, cu viața ca forță vitală, creatoare; iar în acest sens șintoismul diferă mult de budism, care are o viziune sumbră, pesimistă despre lume, socotind-o lăcaș al suferinței și mizeriei. De puține noțiuni dispune șintoismul și în privința evaluării comportamentului uman, considerând mai degrabă că nelegiuirile oamenilor, asemenea catastrofelor naturale și diferitelor feluri de pângărire fizică, sunt esențialmente forme de încercare, fără ca ele să poată fi tratate prin ritualuri speciale, cum ar fi exorcismul și purificarea. În șintoism, purificarea sau lustrația (de un gen datând probabil cel puțin din vremea investigațiilor chinezești legate de oamenii din Wa) e foarte importantă; ea este, de fapt, principalul act săvârșit la sanctuarele șintoiste atât de închinători, cât și de preoți.

În șintoism, există esențialmente două feluri de ritualuri de purificare, cel extern și cel intern. Purificarea externă sau fizică (*kessai*) e săvârșită de închinător în timpul vizitei la sanctuar, prin clătirea cu apă a gurii și a mâinilor. Purificarea internă sau exorcismul (*harai*), pe de altă parte, este exclusiv apanajul preotului și se efectuează în mod normal prin fluturarea unei baghete (frunză de *sakaki* etc. – n. tr.). Când un preot purifică astfel o persoană, se consideră că spiritul său e readus la starea sa originală, curată și integră.

Un aspect al șintoismului, care a fost întotdeauna o caracteristică importantă în viața socială a japonezilor, este *matsuri*, festivalul. În

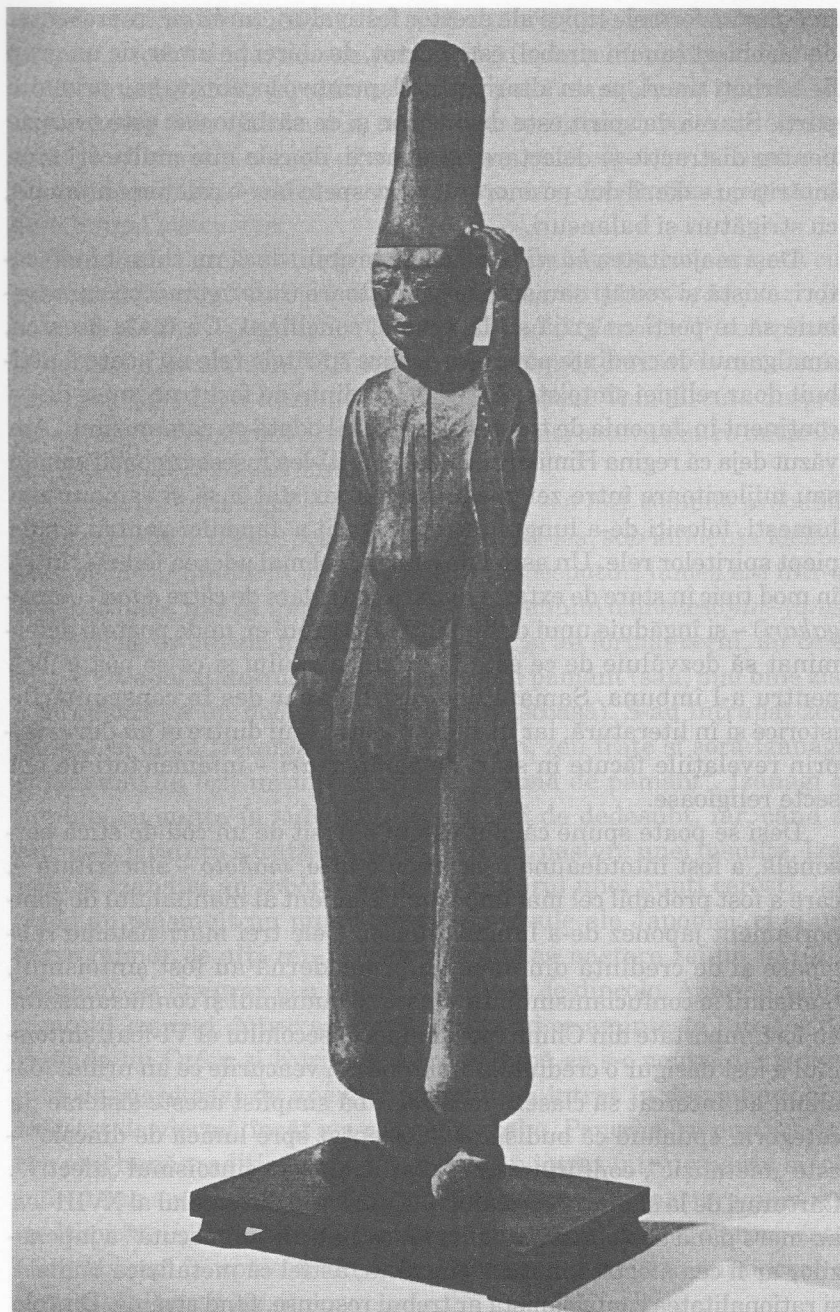

Fig. 4. Statuie din lemn a unei zeităi șintoiste, secolele al XII-lea-al XIII-lea
(Academia de Arte din Honolulu, Donația Robert Allerton, 1964 [3311.1])